

Тема. Перебіг війни 1942 – у 1943 рр. Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору.

1. План.

2. 1. Сталінградська битва, її наслідки і значення.
3. 2. Курська битва.
4. 3. Битва за Дніпро.
5. 4. Розгром італо-німецьких військ у Північній Африці. Висадка союзників на о. Сицилія та в Італії. Капітуляція Італії.
6. 5. Тегеранська конференція, її рішення та значення.
7. 6. Бойові дії країн антигітлерівської коаліції в Азії і Тихому океані.
8. 7. Нацистський "новий порядок" у Європі.
9. 8. Рух Опору у поневолених країнах.

1. Сталінградська битва, її наслідки і значення.

Сталінградська битва — одна з найбільших і найважливіших операцій Другої світової війни. Умовно її можна поділити на 2 періоди. Перший — це наступ німецьких військ і вихід їх до Волги на Північний Кавказ. Другий — контрнаступ радянських військ і розгром німецько-італо-румунно-угорського угруповання на Волзі.

Наступ німецьких військ на Сталінград розпочався на далеких підступах до нього, коли п'ять добре озброєних німецьких армій і три армії Італії, Румунії та Угорщини перейшли в наступ з київського напрямку, форсували Сіверський Донець і Дон. 25 сер 1942 р. 6-та німецька армія досягла західних околиць міста на зі. Окрім неї на Сталінград наступала ще й 4-та танкова армія. Протистояли 38 ослаблених радянських дивізій, із яких 18 — були комплектовані, решта ж, знесилені в попередніх боях. Стратегічне й політичне значення Сталінградської битви було правильно оцінено радянським командуванням. Вона перетворилася на символ боротьби двох тоталітарних режимів, протистояння їх лідерів.

14 жовтня німецькі війська після потужної авіаційної та артилерійської підготовки пішли на штурм міста. Почались жорстокі вуличні бої. Обидві сторони зазнали важких втрат. 14 листопада 1942 р- німці почали останній штурм міста: на окремих ділянках їм вдалося пробитися до Волги, але це був їхній останній успіх.

Після запеклих і безплідних спроб штурмом скинути радянські війська у Волгу німецьке командування в середині жовтня змушене було віддати наказ про перехід до оборони.

На той час воєнно-стратегічна ситуація змінилася на користь СРСР. Віддалені комунікації, розтягнутий фронт вимагали від німецьких тилівих служб і економіки величезних зусиль. Тотальні мобілізації знекровили німецькі підприємства, на місце кваліфікованих робітників ставали остарбайтери і особи, депортовані з Франції та інших окупованих країн Європи. Водночас економіка СРСР у другій половині 1942 р. безперервно нарощувала випуск воєнної продукції. Шляхом жорсткої дисципліни й експлуатації сталінський режим спромігся у короткий термін налагодити діяльність могутнього військово-промислового комплексу за Уралом. Старі люди, жінки, діти, що замінили біля верстатів мобілізованих на фронт робітників, самовіддано працювали, згуртовані гаслом: «Усе для фронту, усе для перемоги!». Саме їхніми зусиллями в другій половині 1942 р. було випущено 15,8 тис. бойових літаків, 13,6 тис. танків, 15,6 тис. гармат.

На кінець осені 1942 р. склалися сприятливі умови для переходу Радянських військ у наступ. Головний удар передбачалося завдати військами Калінінського і Західного фронтів у районі Ржева—В'язь—Сичовки, у напрямі до Ризької затоки. Тут було зосереджено 3,3 тис.

танків, 1 тис. літаків, 24 тис. гармат і мінометів. 25 листопада 1942 р. це угруповання мало перейти в наступ.

Забезпечення головного удару передбачалось на шість днів здійснити відволікаючий удар у районі Сталінграда. Відповідно до плану «Уран» 19 листопада 1942 р. радянські війська Південно-Західного, Сталінградського — перейшли в контрнаступ, завдавши флангових ударів.

Реальний момент Сталінградської битви перевага в живій силі вже була на боці Червоної Армії.

23 листопада 1942 р. радянські війська замкнули кільце навколо 330-тисячного угруповання ворога (22 дивізії). А. Гітлер наказав триматися до останнього. Він заборонив вести армію на прорив з оточення і наказав чекати, поки її деблокують штурмові колони генерал-фельдмаршала Е. Манштейна. Проте потужні танкові удари в грудні 1942 р. в районі м. Котельниково не досягли успіху і були відбиті радянськими військами. Сам Е. Манштейн згодом писав, що операція по деблокуванню 6-ї армії Ф. Паулюса могла бути успішною за умови спільного удару із середини кільця та ззовні. Німецька авіація теж виявилася неспроможною доставляти в кільце оборони необхідну кількість вантажів.

Після відмови фельдмаршала Ф. Паулюса (присвоївши це звання, А. Гітлер у телеграмі натякнув Ф. Паулюсу, що жоден німецький фельдмаршал не здавався у полон) капітулювати почалось знищення оточених німецьких військ, деморалізованих, змучених голодом і холодом. Не дивлячись на заборону А. Гітлера, 30 січня 1943 р. Ф. Паулюс підписав акт про капітуляцію.

2 лютого припинили опір останні оточені загони гітлерівців: 100 із 330 тис. оточених здалися в полон, інші загинули. Загальні втрати фашистів під Сталінградом становили 1,5 млн осіб, майже 3,5 тис. танків і штурмових гармат, 12 тис. гармат і мінометів,

3 тис. літаків. Від такої поразки німецька армія вже не змогла отямитись. Ініціатива на Східному фронті перейшла до СРСР. У Другій світовій війні стався корінний перелом.

Історичне значення Сталінградської битви.

- Поклала початок корінного перелому в ході Великої Вітчизняної та Другої світової війн.
- Розгром ворога завдав удару по військовій машині III рейху, престижу німецької армії, моральному духу вермахту.
- Почався загальний наступ радянських військ від Ленінграда до Кавказу.
- Було нанесено удар по фашистському блоку загалом. Японія і Туреччина відмовилися вступити у війну проти СРСР. Керівництво Румунії та Італії (їхні армії були серед тих, що були розгромлені під Сталінградом), а також Угорщини і Фінляндії почали шукати виходу з війни.
- Поразка фашистів та їх союзників стала могутнім імпульсом для активізації антинацистського та національно-визвольного руху^{xiB} сприяла консолідації сил Антигітлерівської коаліції.

У той час, як під Сталінградом було здобуто блискучу перемогу; Ржевсько-Сичовська операція зазнала повного провалу.

- «на цьому напрямі радянські війська втратили 215 тис. осіб убитими та пораненими.

2. Курська битва.

19 січня 1943 р. війська під командуванням генерала П. Голікова перейшли в наступ з-під Воронежа в загальному напрямі на Харків, в лютому було звільнено Курськ, а 9 лютого - Белгород. Війська під командуванням генерала М. Ватутіна оволоділи Ізюмом і створили загрозу оточення великого німецького угруповання в районі Харкова. 16 лютого ворог залишив місто.

В другій половині лютого ситуація змінилася. Побоюючись загрози оточення військ, що відійшли з Кавказу й Кубані під Ростов і на Донбас, німецьке командування завдало могутнього

контрудару в фланг по розтягнутих військах П. Голікова і М. Ватутіна. Харків, Белгород та ряд інших міст знову перейшли до рук ворога. Утворилася величезна орловсько-курська дуга.

Навесні 1943 р радянсько-німецький фронт від Ленінграда і до Чорного моря стабілізувався. Обидві сторони накопичували сили. Промисловість безперервно нарощувала випуск усіх видів озброєння.

В той самий час німецьке верховне командування вирішило знову оволодіти ініціативою. Відповідно до плану «Цитадель» гітлерівське керівництво ставило завдання розгромити радянські війська бурському виступі й розгорнути наступ на Москву. Для наступу були створені нові зразки зброї (танки - «Тигр», «Пантера», самопальні гармати та — «Фердинанд» тощо), які повинні були забезпечити німецьким військам технічну перевагу.

Радянське командування отримало точні відомості про підго-товку німців до наступу. І хоч на цей час сили Червоної Армії значно переважали сили вермахту, було прийнято рішення про «навмисну оборону з метою знекровити воєнний потенціал німців і завдати контрудар. Для здійснення прориву з обох кінців орловсько-курського виступу німецьке командування зосередило в районі Орла 7 танкових, 2 моторизовані й 9 піхотних дивізій, а в районі Белгорода — 10 танкових та моторизовану й 7 піхотних дивізій. Усього німецьке угруповання нараховувало 900 тис. солдатів, 10 тис. гармат і мінометів, 2,7 тис. танків і штурмових гармат, 2 тис. літаків. Але й радянська сторона зосередила в районі виступу могутнє угруповання. На літо 1943 р. в Червоній Армії було понад 6,6 млн солдатів, 105 тис. гармат і мінометів близько 2,2 тис. бойових установок реактивної артилерії, понад 10 тис танків і самохідних артилерійських установок (САУ), 10,3 тис. бойови; літаків. Перевага на цей раз була на боці радянських військ.

Наступ німецьких армій з-під Белгорода та Орла в напрямі на Курськ розпочався 5 липня 1943 р. Радянське командування вчасно визначило напрями наступальних операцій противника і ретельно підготувалося до відсічі. Ударні німецькі угруповання змогли просунутися з тяжкими втратами на 12 км углиб розташування армій Центрального фронту (командуючий К. Рокоссовський), і на 40 км на ділянці Воронежського фронту (командуючий М. Ватутін). У момент, коли ворог вже втратив значні сили, але ще не встиг перейти до оборони, перейшли у наступ війська Брянського, Степового й Південно-Західного фронтів. Слідом за ними рушили війська Центрального та Воронежського фронтів.

12 липня під Прохорівкою відбулась найбільша танкова битва Другої світової війни. З обох боків у ній брало участь 1,2 тис. танків і самохідних гармат (800 радянських і 400 німецьких). Німецькі війська за один день втратили сотні танків і 10 тис. солдатів. Цього ж дня змінився характер усієї Курської битви, радянські війська перейшли в рішучий наступ. Ламаючи опір ворога, 5 серпня вони звільнили Орел (операція «Кутузов») і Белгород, 23 серпня прорв² лися до Харкова (операція «Румянецв»).

Курська битва засвідчила, що ініціатива повністю належки радянським військам. Вона ознаменувала завершення корінного перелому в ході Другої світової війни. Перемога на Курській дузі була досягнута дорогою ціною: радянські втрати складали 863 т солдатів, 6 тис. танків і 1,6 тис. літаків. У той же час за 50 безперервних боїв німецька армія втратила 30 дивізій: 500 солдатів, 1,3 тис. танків, 3 тис. гармат, 1 тис. літаків. Незважаючи на великі втрати, Червона Армія мала значні резерви, у той час міць вермахту була підірвана.

Історичне значення Курської битви.

- Були розгромлені кращі дивізії гітлерівців.
- Стратегічна ініціатива остаточно перейшла до Червоної Армії, ^{оча}вся загальний наступ радянських військ по всьому фронту.
- Завершився корінний перелом у ході Другої світової війни.
- Були закладені передумови до висадки англо-американських ійськ і розпаду німецького блоку.

Робота з документами.

1. Ознайомтесь із наведеними висловлюваннями і дайте відповідь на запитання.

2. Спираючись на оцінки учасників подій та їх сучасників, дайте історичну оцінку подіям Курської битви.

3. Чим була зумовлена перемога радянських військ на Курській дузі?

Маршал бронетанкових військ П. Ротмістров. «День битви під Прохорівкою 12 липня 1943 р. був днем кризи німецько-фашистського наступу, днем остаточного провалу планів німецького генералітету на проведення наступальних операцій...»

Маршал Р. Малиновський. «Курська битва за жорстокістю й наполегливістю не мала собі рівних... Потрібно прямо сказати, що в цій страшній сутичці був зламаний становий хребет нацистської армії і фашистська Німеччина остаточно втратила надії на успіх, реально побачила перед собою поразку-у війні».

Президент США Ф. Рузвельт. «Нетривалий німецький наступ, початий у перших числах цього місяця, став відчайдушною спробою підняти моральний дух німецького народу. Росіяни не дали себе захопити зненацька... Вони почали здійснювати свої власні наступальні плани. Ніколи ще світ не бачив більшої відданості, рішучості й самовідданості...»

Американський історик М. Кейдин. «Значення Курської битви полягає у такому: коли відбувся останній постріл, рушійні сили війни знаходилися під контролем російської армії, і тепер вона вже диктувала, коли, де і як цю війну вести».

Колишній німецький генерал Г. Гудеріан. «У результаті провалу вступу «Цитадель» ми зазнали рішучої поразки. Бронетанкові війська, поповнені з такими великими труднощами, через значні втрати людській силі й техніці на тривалий час були виведені з ладу. ініціатива повністю перейшла до противника...»

Колишній німецький фельдмаршал Е. Манштейн. «Операція «Ци-здець» була останньою спробою зберегти нашу ініціативу на Сході. припиненням, рівнозначним провалу, ініціатива остаточно перейшла до радянської сторони. У цьому відношенні операція «Цитадель» рішучим, поворотним пунктом війни».

3. Битва за Дніпро.

Розвиваючи наступ, радянські війська до кінця вересня 1943 р вийшли до Дніпра. Тут німецьке командування створило так званий «Східний вал»: повноводна річка з високим правим берегом відіграла роль природного укріплення. Населення трьохсоткілометрової смуги вздовж Дніпра було зігнане зі своїх місць. Значна частина міст — Дніпропетровськ, Кременчук, Полтава — були розорені й спалені. На Дніпрових кручах гітлерівці зосередили групу армій «Центр» у складі 62 дивізій. Наприкінці вересня 1943 р. Червона Армія контролювала сімсот кілометрів лівого берега Дніпра.

Перевага радянських військ була незначною. У планах осінніх операцій 1943 р. першочерговим завданням було захоплення плацдармів на правому березі Дніпра, закріплення там і розгортання наступальних операцій на Правобережжі. Битва за Дніпро розгорнулася від Лоева до Запоріжжя.

Радянські війська за підтримки партизанів наприкінці вересня 1943 р. в дуже складних умовах форсували Дніпро й створили плацдарми на північ та південь від Києва (усього 23). Основний проріз передбачалося здійснити з Букринського плацдарму, проте всі спроби виявилися марними, ворог завзято оборонявся.

Увесь жовтень радянське командування готувалося до штурму Дніпра. Прагнучи піднести бойовий дух військ, які з виходом на територію України поповнювалися здебільшого за рахунок місцевих жителів, Ставка перейменувала Воронежський, Степовий, Південно-Західний і Південний фронти відповідно в Перший, Другий, Третій і Четвертий Українські фронти.

Після невдалих спроб під Букрином (загинуло 250 тис. радянськ солдатів) головні сили радянських військ непомітно для ворога середились на Лютізькому плацдармі (150 тис. солдатів, 1,5 т-гармат і мінометів, близько 800 танків).

У перші дні листопада почалися вирішальні бої за Київ. Й. Ста! віддав наказ узяти Київ до річниці Жовтневої революції. Наказ бу виконано. 6 листопада 1943 р. Київ було,

визволено. За успішне ф сування Дніпра 2,4 тис. радянських бійців були удостоєні зваї Героя Радянського Союзу, близько 10 тис. одержали бойові орД°

Штурм Дніпра супроводжувався надзвичайно великими, часто не виправданими жертвами. Десятки тисяч новобранців, так званих «піджаків», неозброєних, ненавчених юнаків, наспіх мобілізованих у придніпровських областях України, загинули під час штурму пояснювалося це тим, що в ставленні вищого радянського керівний і військового командування відчувалася недовіра до визволителів жителів України. Ця недовіра нерідко переростала в прагнення примусити жителів республіки «спокутувати перебування в окупації. Це був один з виявів жорстокі війни, яка помножувалася на жорстокість і несправедливість тоталітарного режиму.

У результаті героїчного форсування Дніпра, ціною значних втрат (за різними оцінками від 417 тис. до 1 млн солдатів), радянські війська 14 жовтня звільнили Запоріжжя, 25 жовтня — Дніпропетровськ, 6 листопада — Київ.

Таким чином, пізньої осені 1943 р. радянські війська вийшли на правий берег Дніпра, закріпилися там, відбили контрнаступ німецьких військ у районі Житомира і підготували умови для подальшого наступу і визволення території СРСР.

Завдання на закріплення.

Визначте історичне значення битви за Дніпро.

4. Розгром італо-німецьких військ у Північній Африці. Висадка союзників на о. Сицилія та в Італії. Капітуляція Італії.

У жовтні-листопаді 1942 р. у Північній Африці теж відбувся корінний перелом на користь англо-американських союзників. Вирішальна битва відбулася в районі містечка Ель-Аламейн (Єгипет).

У жовтні 1942 р. британські війська під керівництвом генерала Б. Монтгомері, маючи значну військову перевагу, завдали рішучий удар по німецьких та італійських військах. Останні змушені були негайно відійти на захід. У листопаді 1942 р. з протилежного боку Північної Африки (Марокко, Алжир) почалась висадка американських військ під командуванням Д. Ейзенхауера (операція «Торч»). "імецько-італійські війська потрапили в пастку на морському узбережжі в Тунісі. їх відчайдушний опір і навіть деякі успіхи на лівому Фланзі американських військ не змінили загальної розстановки сил,

3 травня 1943 р. вони капітулювали.

Керівництво операцією по захопленню Сицилії здійснював американський генерал Д. Ейзенхауер. Після тривалих боїв, що велись, зі змінним успіхом, залишки німецьких частин евакуювалися, а солдати Б. Монтгомері та Дж. Паттої знищили останній рубіж оборони німців на Сицилії порт Мессін. Дж. Паттон прийняв капітуляцію міста, не дочекавшись прибуття туди англійського представника. Цим він викликав невдоволення союзника й серйозно ускладнив стосунки з англійським командуванням.

Під впливом поразок 25 липня в Італії відбувся державний пері ворот за участю короля Віктора Еммануїла й маршала П. Бадольї Б. Муссоліні було заарештовано. Король був проголошений головнокомандуючим, а П. Бадольйо очолив уряд і став міністром з кордонних справ. 8 вересня 1943 р. новий уряд підписав перемир'я з союзниками.

Приблизно через півтора місяці після ув'язнення Б. Муссолі на віллі в скелях Абрुцьких гір за спеціальною вказівкою фюрера туди прибув загін есесівців під командою О. Скорцені й звільн, деморалізованого дуче. Через зволікання Д. Ейзенхауера, що не налагодив швидкої висадки військ на «носок італійського чобота» і вимагав від П. Бадольйо беззастережної капітуляції, союзники не змогли скористатися сприятливими умовами. А. Гітлер віддав наказ фельдмаршалу А. Кессельри. вирушити з військами на південь і окупувати італійський півострів. Союзним військам довелося долати сильний опір німців в районі Палерно, Неаполя та інших південних італійських міст («лінія Густаві Операції набули затяжного характеру. Північну частину Італії фашистські війська під командуванням Е. Роммеля. Туди було доставлено й визволеного дуче. Він очолив маріонетковий резкий уряд

який тримався лише на німецьких багнетах (Держава Сало).В. Черчілль підганяв генерала Г. Александра, що очолив італійську кампанію.

Але А. Кессельрінг, хоч і був авіаційним генералом, налагодив оборону. Лише 4 червня 1944 р. Рим було взято союзними військами. Далі вони просунулися не могли. Оборона стратегії чотирикутника Італії Турин—Мілан—Генуя—Болонья з його військово-промисловим комплексом продовжувалася до 1945 р. («готська лінія»).

5. Тегеранська конференція, її рішення та значення.

Вирішальні події, що визначали результат війни, безумовно відбувалися на фронтах, але для подальшої долі світу і людської цивілізації велике значення мали події в дипломатичній сфері. У міру того, як усе чіткіше вимальовувалися перспективи завершення війни, перед лідерами Антигітлерівської коаліції все гостріше поставали питання післявоєнного врегулювання. Консультації з цих питань розпочалися 1943 р. Перше серйозне обговорення відбулося на Московській конференції міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії, що проходила з 19 по 30 жовтня 1943 р. Головним завданням конференції була підготовка зустрічі голів держав і урядів «Великої трійки» (СРСР, США та Великої Британії).

У центрі уваги міністрів було декілька питань. Так, було досягнуто попередню угоду про відкриття Другого фронту у Франції навесні 1944 року. Було прийнято рішення про заснування Європейської консультативної комісії для «вивчення європейських проблем, пов'язаних із закінченням війни». Важливим моментом стало схвалення «Декларації про загальну безпеку», у якій говорилося про необхідність створення загальної міжнародної організації для підтримки миру та безпеки, яка була б заснована на принципах суверенітету і рівності "их миролюбних держав. Крім цього, на Московській конференції 1943 р. було прийнято «Декларацію про Австрію», у якій зазначалося, У союзні держави не визнають завоювання Австрії і бажають бачити її оновленою, вільною і незалежною; «Декларацію про Італію», торкалися питання про відповідальність політичних режимів у визволених країнах.

Дата	● 28 листопада — 1 грудня 1943 р.
Лідери держав-учасниць	● В. Черчілль (Англія), Й. Сталін (СРСР), Ф. Рузвельт (США)
Основні питання	
Проблема Другого фронту	● В. Черчілль і Ф. Рузвельт дали обіцянку здійснити вторгнення через Ла-Манш (тобто відкрити Другий фронт) у травні 1944 р.
Польське	● Радянський Союз наполягав на розширенні території Польщі за рахунок західних (німецьких) земель, на встановленні західного кордону країни вздовж річок Одер і Нейсе, Східного кордону по «лінії Керзона».
Німецьке	● Серйозні розбіжності: Ф. Рузвельт виступав за розчленування Німеччини; В. Черчілль — за створення Дунайської федерації, до якої мали увійти і частини німецьких земель; Й. Сталін — за збереження єдності Німеччини.
Іранське	● Прийнято рішення про надання допомоги Ірану та виведення військ союзників з його території по завершенні війни.
Японське	● Передбачалось позбавити Японію її колоніальних володінь, передати Китаю Маньчжурію і Тайвань, надати незалежність Кореї

6. Бойові дії країн антигітлерівської коаліції в Азії і Тихому океані.

Грудень 1941 р. — травень 1942 р.	Напад японської авіації на воєнно-морську базу США Перл-Харбор, поразка американського флоту. Поразки англо-голландсько-американських військ на Філіппінах, Малайзії, Індонезії, Бірмі тощо	Утрата союзниками значної території, ресурсів головних воєнно-морських баз, військ, авіації, флоту. Вихід японських військ до кордонів Індії, Австралії
Травень— червень 1942 р.	Морська битва в Коралловому морі. Морська битва біля атолу Мідуей	Перші перемоги союзників в Тихому океані
Серпень 1942 р. — листопад 1943 р.	Наступальні операції англо-американських військ у південно-східній частині о. Нова Гвінея, на Соломонових, Алеутських островах. Битва за Гуадалканал	Остаточний перелом стратегічної ініціативи на користь антигітлерівської коаліції у війні в Тихому океані
Грудень 1942 р. — лютий 1943 р.	Наступальні операції у Бірмі китайських військ із півночі, англійських із півдня	Бої тривали до початку 1945 р. Завершилися звільненням Бірми
Лютий—червень 1944 р.	Наступ військ союзників у центральній і південно-західній частинах Тихого океану	Звільнення Маршаллових і Маріанських островів. Початок регулярних нальотів американської авіації на Токіо та японські острови
Жовтень— грудень 1944 р.	Початок наступу на основну «лінію» японської оборони (Індонезія—Філіппіни—Курильські острови)	До весни 1945 р. війська союзників звільнили Філіппіни, розгромили японський флот, відрізали постачання до Японії стратегічних ресурсів і вийшли на підступи до Японії
Квітень 1945 р.	Висадка американських військ на о. Окінава	Після кривавих боїв, що тривали три місяці, американські війська оволоділи островом, створивши на ньому базу для безпосереднього вторгнення до Японії
6, 9 серпня 1945 р.	Атомне бомбардування островів Хіросима і Нагасакі	15 серпня Японія заявила про припинення бойових дій
Серпень 1945 р.	Наступ радянських військ у Маньчжурії, розгром Квантунської армії	Звільнення Маньчжурії, Північного Китаю та Північної Кореї. Висадка радянських військ на Південному Сахаліні та Курильських островах. 2 серпня 1945 р. Японія підписала Акт про беззастережну капітуляцію

7. Нацистський "новий порядок" у Європі.

Німеччина та її союзники встановили на загарбаних територіях "новий порядок" — режим терору й насильства.

Нацистська окупаційна політика була детально розроблена паралельно з планами ведення війни. Зокрема, існував **план "Ост"**, прийнятий 25 травня 1940 р. Цим планом передбачалися колонізація Радянського Союзу і країн Східної Європи, знищення мільйонів людей, перетворення жителів цих країн на рабів. Згодом виникла ідея вислати зі Східної Європи 46—51 млн осіб, а найкращі землі заселити німецькими колоністами.

Такі держави, як Австрія, Чехословаччина, Польща, Югославія, Люксембург, Греція були ліквідовані. У Данії, Норвегії, Бельгії, Голландії, Франції до влади прийшли профашистські (колабораціоністські) уряди.

Встановлення "нового порядку" на окупованих землях передбачало проведення адміністративних реформ.

Польщу було перетворено на німецьке генерал-губернаторство, Чехію та Югославію розчленовано, судетські землі приєднано до рейху, Богемію і Моравію перетворено на "протекторат", Словаччину проголошено "незалежною державою", Грецію переділено на три зони окупації — німецьку, італійську і болгарську.

У Данії, Норвегії, Бельгії, Нідерландах окупанти поставили до влади маріонеткові уряди. Люксембург було долучено до складу Німеччини. Окупанти зберегли у "вільній" зоні її уряд, який провадив політику співробітництва з ними. Окупована частина була підпорядкована німецькій адміністрації.

Окуповані країни Європи та Азії зазнали значних територіальних змін. На карті світу з'явилися нові держави: Словаччина (1939 р.), Хорватія (1941 р.), Бірма (1944 р.), Індонезія (1945 р.). Але ці держави дискредитували себе співробітництвом з агресорами.

Колабораціонізм — співробітництво з окупаційною владою урядів, окремих осіб, країн, захоплених фашистською Німеччиною в період другої світової війни.

Окуповані радянські території були розділені на три частини.. Після нападу на СРСР частину окупованої радянської території (у тому числі й тиллові райони груп армій) гітлерівське керівництво передало під управління воєнного командування, а іншу — підпорядкувало "східному міністерству" на чолі з Розенбергом і переділило на два рейхскомісаріати: "Остланд" (Прибалтика та більша частина Білорусі) та "Україна". Західноукраїнські землі було приєднано до Польського генерал-губернаторства. Буковину й частину Південно-Східної України (Чернівецька, Одеська, Ізмаїльська, частина райодів Вінницької, Миколаївської та Херсонської областей) було об'єднано у "дистрикт Трансністрія" та передано Румунії.

Нацисти прагнули створити на завойованих територіях «життєвий простір для німецької нації». Місцеве населення мало бути перетворене по суті на рабів, інтелігенція знищувалась. На окуповані території планувалося переселити близько 10 млн німців. Серед місцевого населення передбачалося залишити близько 14 млн осіб, решта підлягала знищенню. Одна з перших колоній німецьких переселенців була створена в районі Вінниці.

Економіку всіх поневолених країн було поставлено на службу загарбникам. Мільйони жителів Європи примусово вигнали на працю до Німеччини. Лише з СРСР на примусові роботи до рейху було вивезено близько 5 млн юнаків і дівчат.

За роки окупації в республіках Прибалтики, в Білорусі, Україні, Російській Федерації гітлерівці знищили понад 10 млн чоловіків, жінок, дітей.

З окупованих територій до Німеччини вивозилося продовольство і сировина, інші матеріальні цінності. Населення окупованих територій спочатку взагалі не отримувало платні за свою працю, згодом влада стала наділяти їх мізерними пайками. У жахливих умовах перебували млн радянських військовополонених, 3,5 млн з них загинуло. За період 1941—1944 рр. з ворожого полону втекло 450 тис. радянських солдатів і офіцерів, хоча значна їх частина була схоплена, а ті, кому щастило втекти, стали до лав руху Опору у різних країнах Європи. Історія світу не знала таких масштабів втеч з полону.

"Фабрики смерті" — концентраційні табори, найбільшими з яких були Освенцим (із травня 1940 р. по січень 1945 р. було знищено понад 4 млн осіб), Майданек (знайшли свою смерть 1,5 млн в'язнів), Треблінка на території Польщі; Дахау, Бухенвальд, Заксенгаузен і Равенсбрюк у Німеччині; Маутгаузен в Австрії. Там були ув'язнені військовополонені, цивільне населення, учасники руху

Опору. Загалом у концтаборах опинилися 18 млн осіб, із яких 12 млн було знищено. 6 млн із них становили євреї.

Окупаційна політика Японії за формою була дещо іншою, але суть залишалася такою. Агресивні устремління прикривалися гаслами: «Створення процвітаючої Азії», «Звільнення Азії від білих колонізаторів». До утворюваних окупаційних адміністрацій намагалися залучити лідерів національно-визвольних рухів поневолених народів.

Така політика давала можливість здійснити загарбання колоніальних володінь європейських держав без значного опору місцевого населення. Але вже перші місяці японської окупації довели, що відбулась лише зміна колонізаторів. Японія безсоромно грабувала загарбані території.

Голокост. Слово «голокост» означає катастрофу, або знищення єврейського народу в роки Другої світової війни.

Антисемітська політика, яку проводили нацисти після приходу до влади в Німеччині в 1933 р., на початку Другої світової війни набула ще більш жакливого вигляду. Почалося планомірне і систематичне знищення єврейського населення Європи. Цей процес отримав назву «Голокост» (у перекладі з давньогрецької «усеспалення»). За роки Голокосту загинуло 6 млн євреїв (в Україні — 1,4 млн). Це складало близько 63 % європейського і 36 % світового єврейства. Не існує єдиної точки зору щодо періодизації Голокосту. Одні дослідники вказують, що період систематичного масового знищення тривав протягом 1933—1945 рр., інші — в 1941—1945 рр.

З нападом на СРСР нацисти приступили до «остаточного вирішення єврейського питання». Спочатку повному винищенню підлягали євреї, що проживали на території СРСР, а згодом і всієї Європи (близько 11,5 млн осіб).

Слідом наступаючої німецької армії рухалися спеціально створені чотири айнзацгрупи (дві з них, «С» і «D», діяли в Україні), які мали знищувати «ворожі елементи», особливо євреїв. Уже перші місяці війни позначилися масовими знищеннями євреїв у Литві, Білорусії, Україні. Символом цього процесу стала трагедія у Бабиному Яру (29—30 вересня 1941 р.). Але методи масових вбивств, які використовували айнзацгрупи, нацистами були визнані неефективними для «остаточного вирішення єврейського питання». Айнзацгрупами було знищено близько 750 тис. євреїв. У січні 1942 р. нацистське керівництво прийняло рішення про створення на території Польщі шести таборів смерті, обладнаних газовими камерами і крематоріями (Треблінка, Собібур, Майданек, Освенцім та ін.).

У таборах смерті не було бараків для ув'язнених, які існували в концентраційних таборах. Ув'язнених, які прибували на залізничні станції, під приводом приведення себе в порядок направляли в душові. Потім у душові подавався отруйний газ «Циклон В» — і через 5 хвилин 2 тис. осіб ставали мертвими. Найбільш відпрацьована технологія знищення була в таборі Освенцім, де за добу знищувалося 12 тис. осіб. У таких таборах за роки їх існування загинуло 2,5 млн євреїв.

На території СРСР протягом 1941—1942 рр. було ліквідовано майже всі гетто, а їх населення відправлено до таборів смерті або знищено на місці.

Така політика нацистів не могла не викликати опір з боку єврейського населення. Він був як пасивним (духовний опір, утеча тощо), так збройним. Перше збройне повстання сталося у Вільнюському гетто. Після запровадження «**нових порядків**» поневолені народи Європи й Азії стали на боротьбу проти ворога.

8. Рух Опору в окупованих країнах.

Окупаційна політика Німеччини і Японії викликала розгортання руху Опору. Він виник у всіх окупованих країнах, але розмах його був різним. На чолі руху Опору стали соціалістичні, комуністичні, радикальні і націоналістичні партії. Окупаційна політика фашистських держав була детально розроблена.

- Незважаючи на жорсткий режим, в окупованих країнах Європи і Азії дедалі зростав рух Опору. Форми його були різноманітними - від саботажу на підприємстві до спланованих дій підпільних груп та організацій, а також створення озброєних партизанських загонів.

- З особливою силою рух Опору розгорнувся під впливом перемог у 1943-1944 рр., а також на заключному етапі війни. В окремих країнах - Франції, Італії, Югославії, Польщі, Китаї, Бірмі - рух набрав масштабів національно-визвольної війни, в якій брали участь сотні тисяч бійців.

- Організатором Французького руху Опору з самого початку окупації країни став комітет на чолі з генералом Ш. де Голем. До початку 1944 р. всі бойові організації патріотів об'єдналися в єдину армію - Французькі внутрішні сили. Створена де Голлем організація "Вільна Франція" в 1942-1943 рр. встановила контроль над африканськими колоніями Франції. У листопаді 1942 р. французьке підпілля уклало з де Голлем угоду про співпрацю. У травні наступного року була створена Національна рада Опору, що об'єднала всі сили, які боролись з окупантами. У червні був утворений Французький комітет національного визволення, який оголосив себе урядом на чолі з де Голлем.

- В Італії на окупованій території створювались численні партизанські загони. З осені 1944 р. проти окупантів розгорнулися воєнні дії, які координувались комітетом національного визволення.

- У Польщі основною силою руху Опору була Армія Крайова (комуністи на противагу їм створили Гвардію Людову), котра підпорядковувалася еміграційному уряду у Лондоні. Героїчними виступами проти окупантів було повстання євреїв у Варшавському гетто у квітні-липні 1943 р. і Варшавське повстання в серпні-вересні 1944 р. Лише через три місяці нерівної боротьби повстання було придушено, в результаті чого загинуло і відправлено до таборів смерті 76 тис. чол.

- Характерною рисою Руху Опору була широка участь, у ньому робітників, селян, інтелігенції, студентства, дрібної буржуазії. За характером Рух Опору був інтернаціональним, патріотичним, демократичним і прогресивним. Місцем діяльності Руху Опору були окуповані країни.

- Рух опору в країнах Європи та Азії відіграв важливу роль у досягненні перемоги над ворогом.

У результаті перемог на фронтах військ антигітлерівської коаліції значно посилюється рух Опору проти окупантів у країнах Європи. В багатьох з них створювались партизанські загони, підпільні організації. Рух Опору об'єднував всіх, хто був не байдужим до долі своєї батьківщини. Але були й такі, які йшли на співробітництво з окупантами, стаючи колабораціоністами.

Значного розмаху набрав народно-визвольний рух в Югославії. З 1941 р. тут велись активні бойові дії проти фашистів. У 1943 р. було створено уряд нової Югославії – Антифашистське віче народного визволення Югославії на чолі з Й.Броз Тіто. Партизанські армії формувались у Греції та Болгарії. Значну роль у цьому процесі відігравали комуністи.

29 серпня почалось Словацьке національне повстання за участю партизанів та словацької армії. Ціною великих зусиль гітлерівцям вдалося його придушити.

Посилювались антифашистські настрої і в Німеччині. Група офіцерів та урядових чиновників здійснила спробу державного заколоту з метою знищення фашистського режиму та припинення війни. 20 липня 1944 р. полковник Штауффенберг залишив портфель з бомбою уповільненої дії у приміщенні, де знаходився Гітлер. Бомба вибухнула, однак Гітлер залишився живий. Виступ заколотників було жорстоко придушено.

У СРСР боротьба народних месників досягла особливо великого розмаху. На чолі її став Центральний штаб партизанського руху. Основною партизанською базою була Білорусія. Тут

знаходились найбільші з'єднання і великі партизанські райони. В Україні центр партизанського руху був у північних районах. Існував постійний зв'язок між партизанськими базами і "Великою землею", звідкіля партизанам постачали зброю, спорядження, кваліфікованих військових спеціалістів. В Україні впродовж десяти років проти нацизму та більшовизму борючись Українська повстанська армія (УПА), бійці якої зробили значний внесок у боротьбу проти ворога.

Партизанська боротьба мала як військове, так і політичне значення. Широкомасштабні диверсійні операції партизан, винищувальні рейди внесли значний вклад в перемогу над фашистами. Значні операції провели партизанські з'єднання Ковпака, Федорова, Сабурова, Наумова та ін. Усього на території СРСР діяло понад 6 тис. партизанських загонів, які знищили близько 1 млн. гітлерівців.

Найбільш широкомасштабні диверсії були проведені влітку 1943 р. під час Курської битви під назвою "Рейкова війна" та у вересні 1943 р. під назвою "Концерт". Фашисти змушені були для охорони своїх комунікацій від партизанів тримати в своєму тилу значні сили.

Японська окупація теж дала поштовх розгортанню руху Опору. Найбільшого розмаху він набув у Бірмі, Малайї та на Філіппінах, де діяли партизанські армії. Японські окупанти змушені були надати Бірмі формальну незалежність. У В'єтнамі та Індонезії на перш их етапах війни переважали пасивні форми боротьби й лише на завершальному етапі рух Опору набув широкого розмаху. Зрештою, лідери національно-визвольного руху проголосили незалежність цих держав.

Франція	Зовнішній рух Опору: «Вільна Франція», «Франція, що бореться», їх наступник — Французький комітет національного визволення (ФКНВ) (1943 р.). Внутрішній рух Опору: «Таємна армія» (1942 р.), Національна рада Опору (НРО) (1943 р.), Французькі внутрішні збройні сили (ФФІ) (1944 р.). Усі учасники руху Опору визнавали загальне керівництво ФКНВ на чолі з Ш. де Голлем	Збройні підрозділи зовнішніх сил Опору брали участь у бойових діях проти німецьких та італійських військ у Північній Африці та Західній Європі в складі військ союзників. Внутрішні сили Опору використовували всі методи боротьби з окупантами від підпільної боротьби до партизанських дій (макі). 15 березня 1944 р. НРО прийняла програму руху: збройне повалення окупаційного режиму і створення тимчасового уряду. Після висадки військ союзників у Нормандії макі активізували дії на всій території Франції. Найбільше повстання спалахнуло в районі Гренобля (південь Франції). 18 серпня 1944 р. у Парижі спалахнуло антифашистське повстання. Через 4 дні місто було повністю в руках повстанців
Бельгія	Фронт незалежності (1941 р.) у 1943 р. створив патріотичну міліцію. Емігрантському уряду підпорядковувалась «Таємна армія»	Воєнні формування руху Опору використовували як пасивні, так і активні методи боротьби з окупантами (саботаж, диверсії, дії партизанських загонів тощо)
Голландія	Рада Опору (1943 р.), «Бойові дружини», «Служба порядку». Єдиного керівного центру Опору не існувало	Названі організації використовували всі методи боротьби. З 1944 р. емігрантський уряд намагався встановити контроль над організаціями руху Опору
Данія	Рада Свободи (1943 р.). Мала воєнну комісію та армію кількістю 25 тис. осіб	Під тиском руху Опору колабораціоністський уряд відмовився від подальшого співробітництва з окупантами. З квітня 1944 р. бойові дії руху Опору були підпорядковані штабу військ союзників

Норвегія	Частини норвезької армії, які не склали зброю, партизанські загони, підпільні групи. Єдиного центру руху Опору не існувало	У 1940—1941 рр. велася активна збройна боротьба проти окупантів. У 1942 р. спостерігається спад діяльності руху Опору. З 1943 р. — рух Опору активізується. Найгучніша акція: знищення заводу з виробництва важкої води для німецької атомної бомби; зрив мобілізації норвезької молоді до німецької армії
Італія	Комітет національного визволення. Партизанські загони гарібальдійців (утворили лівий центристські партії). У вересні 1943 р. король і маршал Бодальо зміщують з посади Б. Муссоліні	З осені 1943 р. — розгортання масового партизанського руху на Півночі Італії проти німецької окупації і держави Сало на чолі з Муссоліні. Створення «партизанських республік». Захоплення і страта партизанами Б. Муссоліні (28 квітня 1945 р.)

Польща	Сили зовнішнього Опору: збройні формування на території СРСР, Армія В. Андерса (у 1942 р. з СРСР була перекинута до Північної Африки), Войсько польське (вело боротьбу разом із радянською армією). Сили внутрішнього Опору: Армія Крайова (утворена в 1939 р. представниками правих і націоналістичних сил, підпорядковувалась емігрантському уряду). Армія Людова (Гвардія) утворена комуністами. Батальйони хлопські. Польський комітет національного визволення (1944 р.) — займав прорадянські позиції	Участь у бойових діях разом із союзниками (у Північній Африці, Західному і Східному фронтах Другої світової війни). Участь у штурмі Берліна (Войсько польське). Сили внутрішнього опору застосовували всі методи боротьби. У серпні 1944 р. антифашистське повстання у Варшаві, організоване Армією Крайовою (командуючий генерал Т. Бур-Комаровський), було придушене після місячних боїв. У 1943 р. у варшавському гетто відбулось антифашистське повстання євреїв, яке було жорстко придушене
Чехія і Словаччина	Сили зовнішнього Опору: Чеська бригада під командуванням Л. Свободи, що воювала у складі Радянської армії. Емігрантський уряд у Лондоні. Сили внутрішнього Опору: найслабший в Європі (Чехія). Діяли окремі підпільні групи і збройні загони. Партизанська армія Словаччини (65 тис. осіб)	На території Чехії рух Опору обмежувався в основному актами саботажу. Антифашистське повстання у Празі (травень 1945 р.) Словацьке національне повстання (осінь 1944 р.). Придушене німецькими військами

Югославія	Четніки («Королівська армія Югославії на батьківщині» під командуванням Драголюб-Дража Михайловича, утворена влітку 1941 р.), переважно сербська. Народно-визвольна армія Югославії (НВАЮ), під керівництвом комуністів на чолі з Й. Броз Тіто, визнана союзниками	Улітку 1941 р. у Сербії та Чорногорії відбулося антифашистське збройне повстання. Придушене. Створення партизанських армій, розгортання масової боротьби. До початку 1943 р. НВАЮ звільнила 2/5 території країни. Вирішальна битва в долині р. Неретва. Німецькі війська не змогли розгромити НВАЮ. У 1943 р. було створено уряд нової Югославії — Національний комітет визволення Югославії на чолі з Й. Броз Тіто на засіданні Антифашистського віче народного визволення Югославії, яке було визнано країнами — союзниками антигітлерівської коаліції
Албанія	Національно-визвольний фронт (НВФ) та його Національно-визвольна армія (НВА), очолювана комуністами (Е. Ходжі). Батальйон «Антоніо Грамши» з італійських солдат, які в 1943 р. перейшли на бік партизан	Рух Опору вів успішну боротьбу проти італійських, а з 1943 р. проти німецьких окупантів. НВА самостійно звільнила країну від окупації
Греція	У 1941 р. Комуністична партія Греції на чолі з Д. Сатясом створила Національно-визвольний фронт Греції (ЕАМ) зі своєю підпільною партизанською армією (ЕЛАС, командуючий генерал С. Сарафіс) — найчисленніша і боєздатна (40 тис. осіб)	До приходу англійських військ (січень 1944 р.) ЕЛАС звільнила територію Греції від нацистських військ і спробувала встановити свою владу. У 1944 р. розгорнулися бої між ЕЛАС і англійськими військами (уведені за угодою між В. Черчіллем і Й. Сталіним), які завдали їй поразки